

คู่มือการเก็บข้อมูลภาคสนาม และเทคนิคการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

คู่มือการเก็บข้อมูลภาคสนาม และเทคนิคการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

โครงการสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและพัฒนาสังคมโดยชุมชนมีส่วนร่วม

โดย
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำชี้แจง.....	7
ก. หลักการทั่วไปของการเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วม.....	8
ข. เทคนิคพื้นฐานการเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วม.....	10
• การสังเกตแบบมีส่วนร่วม.....	10
• การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก.....	12
ค. เทคนิคการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม.....	13
ง. เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	15
จ. ขั้นตอนพื้นฐานการวิจัยโดยชุมชนมีส่วนร่วม.....	19
ฉ. วิธีการและเทคนิคการเก็บข้อมูลภาคสนาม.....	24
• Participatory Mapping.....	25
• Causal Diagrams.....	26
• Matrix Ranking.....	27
• Time Lines.....	28
• Trend Analysis.....	29
• Social Network Analysis.....	30
• Appreciation Influence Control (A-I-C).....	31
• SWOT Analysis.....	33
• Mind Mapping.....	35

คำชี้แจง

คู่มือการเก็บข้อมูลภาคสนามและเทคนิคการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วมเล่มนี้ จัดทำขึ้นสำหรับนักวิจัยของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในโครงการ “การสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและพัฒนาสังคม โดยชุมชนมีส่วนร่วม” ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เพื่อปรับฐานความเข้าใจและแนะนำการใช้เทคนิคการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน โดยเน้นมากที่กระบวนการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning and Appraisal : PLA) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR)

คู่มือเล่มนี้เหมาะสำหรับนักวิจัยและผู้สนใจในวิธีการเก็บข้อมูลภาคสนามแบบมีส่วนร่วม เพื่อใช้ศึกษาและทำความเข้าใจรายละเอียดเพิ่มเติมก่อนลงสนาม และเพื่อให้สะดวกต่อการทำความเข้าใจคู่มือเล่มนี้ จึงแบ่งเนื้อหาเป็น 5 ส่วน คือ

1. หลักการและเทคนิคพื้นฐานการเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วม
2. เทคนิคการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (PLA)
3. เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)
4. ขั้นตอนพื้นฐานการวิจัยโดยชุมชนมีส่วนร่วม
5. วิธีการและเทคนิคเก็บข้อมูลภาคสนาม

ก. หลักการทั่วไปของการเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วม

การเก็บข้อมูลภาคสนามในการวิจัยนี้เป็นการพยายามค้นหาประเด็นเนื้อหาที่สำคัญซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาตัวชี้วัดในระดับชุมชน โดยการเก็บข้อมูลนั้นเน้นวิธีการระดมความคิดและเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและชุมชน เพื่อเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนที่ศึกษาได้นำเสนอประเด็นที่หลากหลายบนพื้นฐานข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับสถานการณ์ ปัญหาและความต้องการของชุมชน ตลอดจนเงื่อนไขและแนวทางที่เหมาะสมที่ชุมชนคิดว่าควรใช้เพื่อดำเนินการให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมที่พึงประสงค์ ซึ่งจะนำมาใช้สร้างและพัฒนาเป็นตัวชี้วัดต่อไป อย่างไรก็ตาม เพื่อให้บรรลุผลที่คาดหวังดังกล่าว ผู้วิจัยควรมีกรอบการวิจัยและความมั่นใจในเทคนิคการเก็บข้อมูลเพื่อให้การดำเนินการวิจัยในแต่ละขั้นตอนสามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้อย่างครอบคลุมและถูกต้องตามระเบียบวิธีการวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน

คำว่า “การมีส่วนร่วม” มีความหมายในหลายมิติและเป็นได้ทั้งวิธีการ (means) และเป้าหมาย (ends) อาทิ ในมุมมองของนักพัฒนา “การมีส่วนร่วม” คือ การที่ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม การพัฒนาตั้งแต่จุดเริ่มต้น กล่าวคือตั้งแต่การริเริ่มสร้างแนวความคิดไปจนถึงสิ้นสุดการทำกิจกรรมการพัฒนา ร่วมกัน จากมุมมองดังกล่าวการมุ่งเน้นถึงการให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาจะต้องมาจากการเริ่มต้นกำหนดและวิเคราะห์ปัญหาโดยประชาชนเป็นหลัก หากมีการละเลยตั้งแต่จุดเริ่มแรกแล้วโอกาสที่โครงการพัฒนาจะประสบกับความล้มเหลวย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะทิศทางของโครงการดังกล่าว จะไม่สามารถตอบสนองปัญหาและความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริง

เงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาโดยชุมชนมีส่วนร่วมคือ การกระตุ้นจิตสำนึก ในหมู่ประชาชนให้ตระหนักในความเป็นสมาชิกของชุมชนและเป็นส่วนหนึ่งของ กระบวนการการพัฒนาในทุกมิติทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม

ดังนั้นภายใต้โครงการวิจัยนี้ความหมายของ “การมีส่วนร่วม” จึงหมายถึง
ภาวะที่สมาชิกในชุมชนที่ศึกษาเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างและพัฒนาตัวชีวิต
คุณภาพชีวิตและพัฒนาสังคมในด้านต่าง ๆ โดยสามารถสะท้อนสภาพปัญหาและ
ความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง

ข. เทคนิคพื้นฐานการเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วม

การนำแนวคิด “การมีส่วนร่วม” มาเป็นกลวิธีหนึ่งในระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์ มีวิธีการวิจัยที่เป็นพื้นฐานอยู่ 2 เทคนิค ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและควรศึกษาเพื่อทำความเข้าใจเป็นเบื้องต้นก่อนที่จะทำการวิจัยโดยใช้เทคนิคการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วมและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทั้งสองเทคนิคดังกล่าวคือ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview)

• การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)

โดยพื้นฐานแล้วการสังเกตเป็นการใช้ประสาทสัมผัสทั้งห้า ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ศึกษาพฤติกรรมมนุษย์หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น การสังเกตเป็นการค้นหาพฤติกรรมเพื่อให้รู้ว่ามนุษย์คิดอะไร ทำอะไรโดยการเฝ้าดูการกระทำของเขา ซึ่งได้แสดงออกในสถานการณ์ต่าง ๆ และในการทำกิจกรรมต่าง ๆ การสังเกตเป็นวิธีการเฝ้าดูพฤติกรรมมนุษย์โดยตรงที่สำคัญมาก

เทคนิค “การสังเกตแบบมีส่วนร่วม” เป็นเทคนิคพื้นฐานของนักมานุษยวิทยาในการศึกษาวิจัยภาคสนาม บางครั้งเรียกวิธีนี้ว่า การสังเกตภาคสนาม (Field Observation) ดังนั้นจึงเป็นวิธีการที่ไม่ใช่คำที่มีความหมายเพียง “การสังเกต” แต่เป็นการสังเกตที่มีขั้นตอนและวิธีการที่ประกอบด้วย การเฝ้าดูพฤติกรรม การซักถาม การบันทึกข้อมูลอย่างมีระบบ และการวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งต้องดำเนินการควบคู่ไปด้วย

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือวิธีการศึกษาชุมชนที่ผู้วิจัยได้เข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับกลุ่มคนที่ถูกศึกษา มีการร่วมกระทำกิจกรรมด้วยกันซึ่งอาจจะร่วมทำกิจกรรมเสมือนกับเป็นสมาชิกคนหนึ่งของผู้ถูกสังเกตอย่างสมบูรณ์จนสมาชิกที่ถูกสังเกตไม่รู้ตัว

หรือจะร่วมทำกิจกรรมบางส่วน ซึ่งการเข้าร่วมทำกิจกรรมก็เพื่อสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยกับผู้ถูกสังเกต ซึ่งโดยหลักการแล้วเป็นความพยายามให้คนในชุมชนนั้นยอมรับการเข้าร่วมในกิจกรรมในลักษณะที่ไม่แปลกแยกจากผู้สังเกต ดังนั้นลักษณะเด่นของการศึกษาชุมชนแบบนี้จึงมีผลโดยตรงที่ช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจคนที่ถูกศึกษาเป็นอย่างดีบนพื้นฐานข้อเท็จจริงในบริบทของวิถีชีวิตในชุมชนที่ศึกษา

เทคนิคการสังเกตแบบมีส่วนร่วมมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

- เน้นการศึกษาชุมชน (เป็นการใช้ชุมชนเป็นหน่วยในการศึกษามากกว่าการใช้บุคคลเป็นหน่วยในการศึกษา) โดยมองคนในฐานะสมาชิกของชุมชน และพฤติกรรมของคนจะถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง เป็นวิธีการวิจัยที่เน้นให้ผู้วิจัยใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนในช่วงของการศึกษา

- เน้นการสังเกต การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ และการบันทึกข้อมูล ในขณะที่มีการใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูลเฉพาะเรื่องอย่างละเอียดลึกซึ้ง ผู้วิจัยมีโอกาสซักถามและตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาด้วยการเปลี่ยนคำถามและหรือตรวจสอบจากแหล่งข้อมูลอื่นๆ ที่เรียกว่าการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) และมีการวิเคราะห์ข้อมูลและเริ่มเขียนรายงานบางส่วนในขณะที่อยู่ในสนาม

- เน้นการให้เวลาที่ยาวนานในการเก็บข้อมูล เพื่อให้สามารถแน่ใจได้ว่าผู้วิจัยและผู้ถูกสังเกตเข้าใจซึ่งกันและกันอย่างถูกต้อง มีการตีความข้อมูลที่ไม่คลาดเคลื่อน รวมทั้งแน่ใจได้ว่าผู้ถูกสังเกตไม่ได้พยายามเอาใจ โดยให้ข้อมูลที่คาดว่าผู้วิจัยอยากได้หรือเป็นข้อมูลที่บางกลุ่มต้องการให้เกิดการทำกิจกรรมที่จะให้ผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม

• การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview)

การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นเทคนิคสำคัญที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วการรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เป็นวิธีการสื่อสารสองทาง (Two-way Communication Method) มีการสนทนากันระหว่างผู้ที่มีข้อมูลกับผู้ต้องการทราบข้อมูล เป็นการถาม-ตอบกันโดยตรง อันเป็นข้อเด่นของวิธีนี้ เพราะหากมีข้อสงสัยหรือคำถามใดไม่เข้าใจหรือเข้าใจไม่ชัดเจนก็ถามซ้ำและทำความเข้าใจจนชัดเจนได้ทันที แบบแผนการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกที่ใช้ในการวิจัยโครงการนี้อาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ

- การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกรายบุคคล (Individual In-depth Interviews) เป็นการซักถามพูดคุยกันระหว่างผู้สัมภาษณ์และผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อถามเจาะลึกให้ได้คำตอบอย่างละเอียดครบถ้วน การถามเจาะลึกนอกจากจะให้ผู้ให้สัมภาษณ์อธิบายแล้วจะต้องถามถึงเหตุผลด้วย ทั้งในประเด็นคำถามทำไมและอย่างไร การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกนี้จะใช้ได้ดีกับการศึกษาวิจัยในเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมของบุคคล เจตคติ ความต้องการ ความเชื่อ ค่านิยม และบุคลิกภาพในลักษณะต่างๆ รวมทั้งการศึกษาประวัติบุคคลหรือประวัติชุมชน

- การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นการสัมภาษณ์และสนทนาแบบเจาะประเด็นด้วยการเชิญผู้ร่วมสนทนามารวมเป็นกลุ่ม กลุ่มละประมาณ 6-12 คน แล้วเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะกันอย่างกว้างขวางในประเด็นต่างๆ ที่ผู้วิจัยต้องการ แล้วพยายามหาข้อสรุปในประเด็นเหล่านั้น การสนทนากลุ่มนี้เหมาะกับการวิจัยที่ต้องการหารูปแบบโครงสร้าง แนวคิดใหม่ๆ รวมทั้งค้นหาตัวกำหนดพฤติกรรมและบุคลิกภาพของมนุษย์บนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับและมิติต่างๆ

ค. เทคนิคการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

(Participatory Learning Appraisal : PLA)

เทคนิคการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning Appraisal : PLA) เป็นการเก็บข้อมูลและเรียนรู้เกี่ยวกับชุมชน สังคมที่ศึกษาแบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยและสมาชิกในชุมชนเรียนรู้เกี่ยวกับสภาพของชุมชนไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งใช้ได้กับการศึกษาทั้งในชุมชนเมืองและในชุมชนชนบท

การวิจัยแบบ PLA มีลักษณะวิธีการศึกษาที่เน้นการให้ความสำคัญกับข้อมูลและความคิดของสมาชิกชุมชน โดยการเก็บข้อมูลลักษณะการสื่อสารสองทาง (two-way communication) ในรูปแบบของการสนทนาแลกเปลี่ยน (discussion) โดยผู้วิจัยและสมาชิกชุมชนร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและวิเคราะห์สภาพชุมชนร่วมกัน การพูดคุยแลกเปลี่ยนจะมีทั้งในระดับบุคคลและระดับกลุ่ม เมื่อเปรียบเทียบการศึกษาในรูปแบบการสังเกตแบบมีส่วนร่วมกับรูปแบบการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม กล่าวได้ว่าในรูปแบบแรกนั้นกระบวนการวิจัยยังมีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบทางเดียว (One-way communication) และกระบวนการสื่อสารความเข้าใจก็เป็นไปฝ่ายเดียว ขณะที่แบบหลังเน้นการสื่อสารแบบสองทางโดยใช้เทคนิคการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและการสนทนากลุ่มช่วยในการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาแบบ PLA นี้ สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมและมีบทบาทสำคัญ ในขณะที่ผู้วิจัยต้องพยายามลดบทบาทความสำคัญในฐานะผู้วิจัย ทั้งนี้เพราะการศึกษาชุมชนของผู้วิจัยจะเป็นการทำโดยผ่านสมาชิกชุมชนเกือบทั้งหมด ด้วยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน เพื่อร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ (Situation analysis) ปัจจุบันในชุมชน เช่น มีข้อบกพร่องหรือปัญหาที่ใดบ้าง ในเรื่องอะไรบ้าง และมีความต้องการที่จะแก้ไขหรือพัฒนาในเรื่องใดบ้าง อันจะนำไปสู่การสังเคราะห์และวิเคราะห์ประเด็นตัวชี้วัดด้านต่าง ๆ ได้ต่อไป

การศึกษาแบบ PLA มีลักษณะเด่นคือ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาทุกขั้นตอน เป็นสิ่งที่ชุมชนร่วมเรียนรู้และใช้ประโยชน์ สมาชิกชุมชนเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชนและหาสู่ทางการแก้ไขปัญหารวมทั้งเป็นผู้ตัดสินใจและยืนยันเจตนารมณ์ที่จะแก้ไขปัญหานั้น กระบวนการศึกษาดำเนินไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ระหว่างสมาชิกชุมชนกับผู้วิจัยบนพื้นฐานกระบวนการสังเคราะห์ที่มีลักษณะแลกเปลี่ยนเชิงวิภาษวิธี (Dialectic) สมาชิกชุมชนจะค่อย ๆ พัฒนาศักยภาพในการศึกษาวิจัยชุมชน ตลอดจนความต้องการและตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตที่เป็นของเขาเอง และการวิจัยแบบนี้จะนำไปสู่การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) โดยสมาชิกชุมชนในขั้นตอนต่อไป

๑. เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม¹

(Participatory Action Research : PAR)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เป็นการวิจัยที่มีระเบียบวิธีวิจัยเช่นเดียวกันกับแบบ PLA แต่มีข้อแตกต่างอยู่ที่ลักษณะของโครงการวิจัยว่าเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือไม่ ซึ่งถ้าเป็นงานวิจัยพื้นฐาน (Basic Research) ก็จะเป็นงานวิจัยแบบ PLA แต่ถ้ามีการประยุกต์ (Applied Research) หาทางแก้ปัญหาหรือต้องการให้เกิดผลบางสิ่งบางอย่างจากกระบวนการวิจัย ก็จะเป็นแบบ PAR

โดยทั่วไปวิธีการ PAR จะมีลักษณะของการศึกษาที่เน้นตามกระบวนการขั้นตอนของการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และวิธีการวิจัยแบบ PLA แต่มีส่วนเพิ่มคือศึกษาชุมชนโดยเน้นถึงการวิเคราะห์ปัญหา และศึกษาหาแนวทางการแก้ปัญหา การวางแผนโครงการ การปฏิบัติตามแผน และการติดตามประเมินผล

ลักษณะเด่นของ PAR คือ เป็นการวิจัยที่เน้นวิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัยนับตั้งแต่การระบุปัญหาและแนวทางแก้ไข การดำเนินการ โครงการ/กิจกรรมเพื่อการแก้ปัญหาและพัฒนา การติดตามผล จนถึงขั้นประเมินผลโครงการ/กิจกรรมที่กำลังดำเนินงานและที่เสร็จสิ้นลงแล้ว

การวิจัยแบบนี้คำว่า ปฏิบัติการ (action) หมายถึง กิจกรรมที่โครงการวิจัยต้องการจะดำเนินการ อาจเป็นเรื่องพัฒนาโครงการต่าง ๆ การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของสมาชิกชุมชน การพัฒนาศักยภาพขององค์กรชุมชน การเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรชุมชน รวมทั้งการสร้างตัวชี้วัดของชุมชน เป็นต้น

¹ที่มา : ปรับปรุงจาก สุริยา วีรวงศ์, "เทคนิคการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม" เอกสารประกอบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม, สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, เมษายน 2536

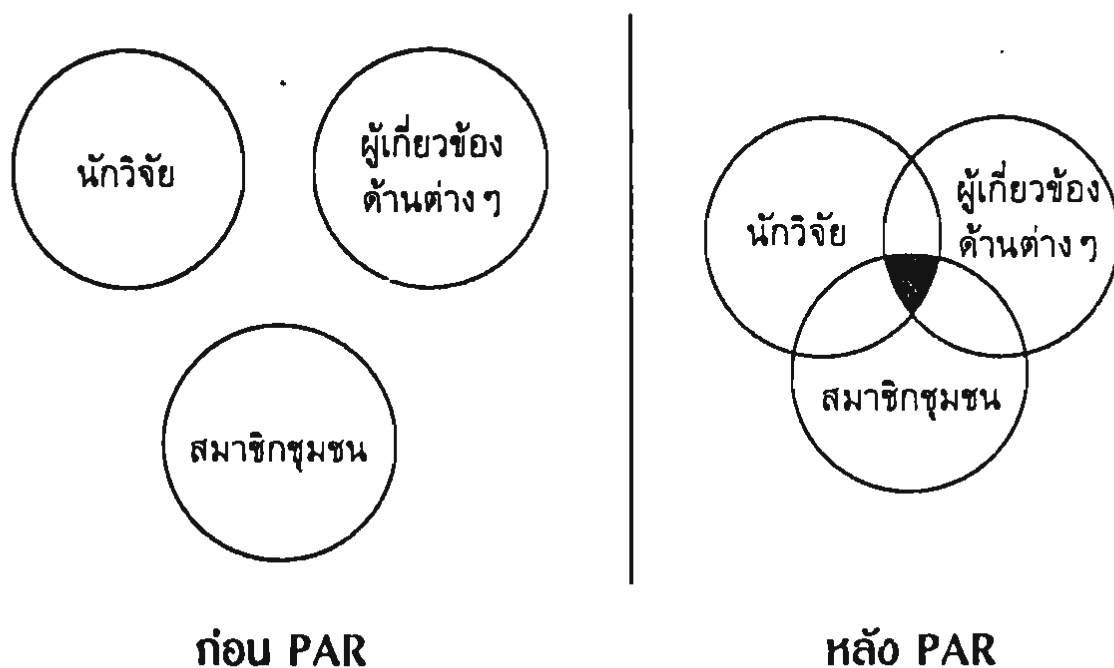
ส่วนคำว่า **การมีส่วนร่วม (participation)** หมายถึง การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่เข้าร่วมในกิจกรรมวิจัย ในการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่ง และร่วมในกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินการจนสิ้นสุดกระบวนการวิจัย

โดยปกติแล้ว การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) หมายถึงกระบวนการที่ผู้วิจัยได้เลือกกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เขาเห็นว่าดีและเหมาะสมตามความรู้และความเข้าใจของผู้วิจัย มาดำเนินการปฏิบัติเพื่อทดลองว่าใช้ได้หรือไม่ ประเมินดูความเหมาะสมในความเป็นจริง ควบคุมแนวทางปฏิบัติการ แล้วนำผลมาปรับปรุงปฏิบัติการเพื่อนำไปทดลองใหม่จนกว่าจะได้ผลเป็นที่พอใจ จึงนำไปใช้และเผยแพร่ได้ การวิจัยในลักษณะนี้สามารถเปลี่ยนแผนการดำเนินงานเมื่อผู้วิจัยได้ข้อมูลใหม่เพิ่มขึ้น ทำให้รูปแบบการวิจัยยืดหยุ่นได้

PAR เป็นแนวทางการวิจัยที่เน้นการยอมรับหรือความเห็นพ้องร่วมกัน โดยเฉพาะจากฝ่ายสมาชิกในชุมชนและหรือองค์กรชุมชน ในการวิจัยรูปแบบนี้ผู้วิจัยจะต้องมีการประเมินความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับสมาชิกชุมชนอยู่ตลอดเวลา และบทบาทวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นครั้งคราว เพื่อให้สอดคล้องกับความคิดเห็นของชาวบ้านอันจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และเพื่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนไปในทิศทางที่เหมาะสม

ในการวิจัยแบบ PAR สมาชิกชุมชนเป็นผู้รู้เท่า ๆ กับผู้วิจัยหรือนักพัฒนา เพราะปัญหาของการวิจัย เริ่มจากชุมชน ไม่ใช่จากสมมติฐานของผู้วิจัยหรือนักพัฒนา แต่ฝ่ายเดียว ด้วยเงื่อนไขเดียวกันนี้การกำหนดแนวทางและการเลือกแนวทางปฏิบัติที่จะนำไปสู่การพัฒนาตัวชีวิตคุณภาพชีวิต จึงเป็นการกำหนดและดำเนินการร่วมกันของฝ่ายต่าง ๆ เช่น สมาชิกชุมชน นักวิจัย นักพัฒนา และผู้เกี่ยวข้องด้านต่าง ๆ การวิจัยนี้จึงเป็นการผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีของนักวิจัยกับเป้าหมาย ความต้องการ และความรอบรู้ ของทุกฝ่ายในชุมชน ดังภาพที่ปรากฏต่อไปนี้

ความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนา นักวิจัยและชาวบ้าน ก่อนและหลังการวิจัยแบบ PAR

จากภาพดังกล่าว วงกลมแต่ละวง คือโลกทัศน์ หรือวิธีมองปัญหาของคนแต่ละกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย โลกทัศน์ของแต่ละฝ่ายต่างกันไปตามกรอบแนวคิดที่ตนยึดถือ หลังจากที่ได้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแล้ว คนทั้งสามกลุ่มจะมี “โลกทัศน์ร่วม” และความเข้าใจร่วมกันในประเด็นเกี่ยวกับตัวชีวิตและการพัฒนาคุณภาพชีวิต สิ่งนี้เป็นรากฐานที่สำคัญยิ่งสำหรับความสำเร็จในการพัฒนาความรู้ความเข้าใจที่ได้จากการวิจัย และจะเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพ

สิ่งสำคัญที่ควรตระหนักถึงในกระบวนการวิจัยแบบนี้ คือ จะทำอย่างไรให้ผู้มีส่วนร่วมใน PAR ทั้ง 3 ฝ่ายดังภาพข้างต้นนำคุณสมบัติของตนมาเอื้อแก่กันได้ในการทำวิจัย โดยปกติผู้วิจัยซึ่งเป็นผู้ที่มีข้อมูลทางวิชาการมักไม่ใช่ว่าผู้ที่จะมาใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนได้ตลอดเวลา และการถ่ายทอดข้อมูลนั้นก็อาจถูกครอบงำโดยความเชื่อมั่นในเชิงวิชาการหรืออุดมการณ์ จนทำให้สมาชิกชุมชนไม่สามารถเข้าใจได้ดั่งแท้ จึงจำเป็นจะต้องมีตัวเชื่อมหรือสื่อกลางระหว่างคนนอกกับคนใน สื่อกลางนี้จะช่วยสื่อสาร

ความเข้าใจระหว่าง 2 ฝ่าย สื่อกลางที่ดีอาจจะเป็นแกนนำหรือผู้นำชุมชน และ
หรือนักพัฒนา หรือเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการประจำชุมชน เช่น พัฒนาการตำบล
เกษตรตำบล นักพัฒนาระดับตำบล/หมู่บ้าน ครู ด้วยนี้จะต้องเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน
เพื่อจะได้ปฏิบัติการต่าง ๆ ได้คล่องตัว จะต้องเป็นผู้ที่รู้ความต้องการและปัญหา รู้
ศักยภาพของสมาชิกในชุมชน จุดอ่อนจุดแข็งของการจัดองค์กรในชุมชน ตลอดจน
ความขัดแย้งภายในชุมชน และไม่ตกเป็นเครื่องมือของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

ในขณะเดียวกันสื่อกลางจะต้องมีการประสานงานกับนักวิจัยเพื่อรับเอา
วิชาการต่าง ๆ ไปถ่ายทอดให้สมาชิกชุมชนเข้าใจ และนำไปสู่การปฏิบัติการที่เป็น
กิจกรรมการสร้างและพัฒนาตัวชีวิตชุมชนได้ และไม่ถือว่าผู้ทำหน้าที่สื่อกลางเป็น
ตัวแทนของผู้วิจัย แต่ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่มีความพร้อมที่จะสื่อสารกับ
คนนอกเพื่อรับเอาความรู้ไปดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่สำคัญก็คือสมาชิกชุมชนจะต้อง
ไม่ยึดสื่อกลางคนใดคนหนึ่งเป็นหลักตลอดไป แต่จะต้องพัฒนาสื่อกลางหรือตัวกลาง
ที่จะเป็นตัวเชื่อมประสานในรูปแบบของ “องค์กรชุมชน” เพื่อให้สามารถร่วมกัน
ดำเนินกิจกรรมได้ตลอดไป

จ. ขั้นตอนพื้นฐานการวิจัยโดยชุมชนมีส่วนร่วม

การทำวิจัยโดยชุมชนมีส่วนร่วมด้วยเทคนิค PLA และ PAR นั้นมีขั้นตอนพื้นฐานสำคัญ ๆ ในการดำเนินการอยู่ 2 ขั้นตอนหลัก คือ

1. ขั้นตอนการศึกษาสภาพชุมชน

- 1.1 การคัดเลือกชุมชนและการเข้าสู่ชุมชน
- 1.2 การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน
- 1.3 การศึกษาสภาพชุมชน และวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชุมชน

2. ขั้นตอนการวิจัยเพื่อการสร้างและพัฒนาตัวชี้วัด และการติดตามประเมินผล

- 2.1 การสังเคราะห์แนวคิดชุมชนและประเด็นตัวชี้วัดด้านต่าง ๆ
- 2.2 การกำหนดตัวชี้วัดตามเป้าหมายการพัฒนา
- 2.3 การจัดทำชุดตัวชี้วัดระดับชุมชนด้านต่าง ๆ
- 2.4 การทดลองใช้และการติดตามประเมินผล

1. ขั้นตอนการศึกษาสภาพชุมชน (Community Studies)

1.1 การคัดเลือกชุมชนและการเข้าสู่ชุมชน (Selecting and entering community)

ข้อมูลชุมชนเป็นสิ่งสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการนำมาประกอบ การพิจารณาการตัดสินใจเลือกพื้นที่ดำเนินการ ข้อมูลดังกล่าวควรเป็นข้อมูลทุกด้าน อาทิ กายภาพ ชีวภาพ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การสื่อสาร การใช้เทคโนโลยี ฯลฯ ทั้งนี้การเก็บข้อมูลทั่วไปจะดำเนินการจัดเก็บในระดับจังหวัด อำเภอ และตำบลในพื้นที่ศึกษา เพื่อใช้สำหรับเลือกชุมชนที่จะทำการศึกษาและใช้เป็นพื้นฐานความรู้ในการทำงานขั้นต่อไป ในการรวบรวมข้อมูลดังกล่าวควรรวบรวมทั้งข้อมูลที่เป็นเชิง

ปริมาณและเชิงคุณภาพ สำหรับแหล่งข้อมูลในขั้นตอนนี้จะเป็นแหล่งข้อมูลจากหน่วยงานราชการ อาทิ กชช.2ค. จปฐ. และข้อมูลขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง หรือนักวิจัยจะดำเนินการจัดเก็บเองโดยอาจจะใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกรณีที่ต้องการข้อมูลเชิงลึกประกอบการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร

1.2 การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน (Building-up rapport)

การวิจัยแบบชุมชนมีส่วนร่วมจะเป็นการทำงานที่มีได้ขึ้นอยู่กับผู้วิจัยเป็นหลัก แต่ยังคงขึ้นอยู่กับปัจจัยความพร้อมของชุมชนด้วย ผู้วิจัยจะต้องเริ่มต้นด้วยการสร้างความสัมพันธ์กับสมาชิกชุมชนก่อน มีการแนะนำตนเอง ชี้แจงวัตถุประสงค์ของโครงการ ทั้งในรูปของการพูดคุยไม่เป็นทางการและหรือการจัดประชุมกึ่งทางการ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้รับรู้กระบวนการวิจัยทั้งหมด

โดยพื้นฐานแล้วการไปพักอาศัยอยู่ในชุมชนเป็นวิธีสร้างความสัมพันธ์ขั้นต้นที่ดีที่สุด แต่ทั้งนี้อาจไม่จำเป็นที่จะต้องพักอยู่ในชุมชนโดยตลอด ทั้งนี้ประเด็นสำคัญที่สุดคือการปฏิบัติตนของผู้วิจัยต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน ผู้วิจัยควรร่วมกิจกรรมของชุมชนโดยไม่แสดงความรังเกียจหรือไม่เต็มใจ การกระทำดังกล่าวยังเป็นเครื่องช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจโลกทัศน์ของชาวบ้านได้เร็วขึ้น และพร้อมกันนั้นชาวบ้านก็ยอมรับผู้วิจัยเป็นสมาชิกของชุมชนได้โดยสนิทใจ อย่างไรก็ตามเมื่อผู้วิจัยได้สร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านแล้วจะวางตัวเป็นคนนอกไม่ยุ่งเกี่ยวกับชีวิตของชุมชนไม่ได้เพราะชาวบ้านจะคาดหวังให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ถ้าไม่ทำจะขาดความศรัทธาและไม่ตรี แต่ผู้วิจัยก็ต้องระมัดระวังใน 2 เรื่องคือระวังมิให้ตนมีบทบาทเกินกว่าที่ควรเป็น และระวังมิให้เกิดความลำเอียงในการเข้าร่วมในกิจกรรมของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนต่าง ๆ

1.3 การศึกษาสภาพและปัญหาชุมชน (Problem identification and diagnosis)

ในขั้นตอนนี้เป็นทั้งการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนและการให้การศึกษากับชุมชน (Community Education Participation : CEP) พร้อมกันไปโดยเน้นกระบวนการเรียนรู้และศึกษาชุมชนร่วมกัน (PLA) ด้วยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้านทั้งที่เป็น การสนทนาแลกเปลี่ยนระดับบุคคลและระดับกลุ่ม เพื่อเป็นการประเมินสภาพปัญหาและภาวะความต้องการของชุมชน พร้อมกับการประเมินความพร้อมของชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเงื่อนไขภูมิปัญญาท้องถิ่น และศักยภาพของแกนนำและองค์กรชุมชน

2. ขั้นตอนการวิจัย (Research Phase)

2.1 การสังเคราะห์แนวคิดชุมชนและประเด็นตัวชี้วัด

โครงการเน้นย้ำให้สมาชิกในชุมชนเป็นผู้มีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการสังเคราะห์และวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชุมชน ดังนั้นเมื่อมีการวิเคราะห์โดยการประเมินจากความคิดเห็นของชุมชนจะทำให้ผู้วิจัย สมาชิกชุมชน และผู้นำชุมชน ได้เข้าใจในประเด็นปัญหาและความต้องการของชุมชนร่วมกันได้อย่างชัดเจน เงื่อนไขอีกประการหนึ่งที่สำคัญมากคือ สมาชิกชุมชนควรมีบทบาทเป็นตัวหลักในการเลือกกำหนดลำดับความสำคัญของประเด็นตัวชี้วัดต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับปัญหาแนวทางการแก้ไข และความต้องการของชุมชน

2.2 การกำหนดตัวชี้วัดตามเป้าหมายการพัฒนา

กิจกรรมในช่วงนี้จะเป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันเพื่อคัดเลือกตัวชี้วัดที่พึงประสงค์ ดังนั้นเพื่อความมั่นใจว่าตัวชี้วัดที่ได้รับการคัดเลือกมานั้น เป็นตัวชี้วัดที่สมาชิกในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน หลังจากที่มีการดำเนินการผ่านขั้นตอนการศึกษาและการวิเคราะห์ประเด็นตัวชี้วัดของชุมชนมาแล้ว ผู้วิจัยควรจะต้องมีวิธีการที่จะกระตุ้นให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมให้มากยิ่งขึ้นในการกำหนดตัวชี้วัด

โดยในขั้นตอนนี้ควรให้สมาชิกชุมชนและแกนนำเป็นกลุ่มผู้มีบทบาทสำคัญ

2.3 การจัดทำตัวชี้วัดระดับชุมชน

ในขั้นตอนนี้อาจสนับสนุนให้องค์กรชุมชนเข้ามามีบทบาทสำคัญด้วย องค์กรที่จะรองรับการร่วมกำหนดตัวชี้วัดอาจเป็นองค์กรที่มีอยู่แล้วในชุมชน ข้อเสนอแนะคือพยายามใช้องค์กรที่มีอยู่แล้ว เช่น องค์กรการบริหารส่วนตำบล (อบต.) หรือกลุ่มต่างๆ ในชุมชน แต่ถ้าพิจารณาเห็นว่าองค์กรที่มีอยู่แล้วไม่เหมาะสมกับวัตถุประสงค์และวิธีการทำงานก็อาจจัดตั้งองค์กรชุมชนขึ้นใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับงานที่จะทำให้มากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นองค์กรใหม่หรือองค์กรเดิมจะต้องเป็นที่ยอมรับในหมู่สมาชิกบทบาทของผู้วิจัยในระยะนี้คือ การเป็นที่เล็งประสานงานให้สมาชิกและองค์กรชุมชนตกลงกันได้ได้ในรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดทำตัวชี้วัดในทุกขั้นตอน ให้ทุกคนเรียนรู้ร่วมกันในการจัดทำตัวชี้วัดที่เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย

2.4 การทดลองใช้และการติดตามประเมินผลโครงการ

หลังจากที่จัดทำตัวชี้วัดของชุมชนเสร็จสิ้นแล้ว ชุดตัวชี้วัดเหล่านี้จะถูกนำมาปรับและสร้างเป็นแบบสำรวจข้อมูล เพื่อการเก็บรวบรวมฐานข้อมูลตัวชี้วัด โดยฐานข้อมูลดังกล่าวนี้ถูกคาดหวังว่าจะเป็นข้อมูลและข้อเท็จจริงสำคัญที่ชุมชนจะสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อกำหนดแนวทางและโครงการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่เหมาะสมสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชนในอนาคต ทั้งนี้เมื่อมีการทดลองสร้างแบบสำรวจแล้วก็จะทำการทดลองเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสำรวจดังกล่าวนี้ด้วย

หลังจากที่ทดลองเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว ก็จะถึงขั้นการติดตามและประเมินผล ซึ่งนับเป็นกิจกรรมที่จำเป็นและขาดไม่ได้ในกระบวนการวิจัยแบบ “PAR” การติดตามผลหมายถึงการตรวจสอบของสมาชิกในชุมชน หรือองค์กรชุมชนว่าแบบสำรวจ

ดังกล่าวใช้ได้ดีและควรจะปรับปรุงแก้ไขอย่างไรและหรือมีปัญหาอุปสรรคอย่างไรหรือไม่ เพื่อที่จะได้มีการจัดการแก้ไขหรือปรับเปลี่ยนวิธีการให้เหมาะสมได้ทันการและในขณะเดียวกันก็เพื่อจะหาข้อดีซึ่งจะได้เป็นบทเรียนในการที่จะนำไปปฏิบัติในกระบวนการจัดทำตัวชี้วัดที่จะทำต่อไป

การแบ่งขั้นตอนดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นการแบ่งเพื่อให้เกิดความชัดเจน และเพื่อเป็นแนวทางในการพิจารณาทบทวนการดำเนินงานในแต่ละระยะของโครงการ แต่ในทางปฏิบัติแล้วขั้นตอนต่าง ๆ เหล่านี้จะมีระยะเวลาการดำเนินการคาบเกี่ยวกัน หรือกระทำการไปพร้อม ๆ กัน บางครั้งอาจต้องเริ่มขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงจะเริ่มขั้นต่อไปได้ และบางครั้งอาจต้องย้อนกลับไปทำขั้นตอนต้น ๆ ใหม่ ทั้งนี้เพราะในกระบวนการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยเฉพาะในรูปแบบที่เป็นการสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดระดับชุมชนนี้ไม่สามารถที่จะทำให้สำเร็จเป็นขั้นเป็นตอนโดยอิสระจากกันและภายในระยะเวลาอันรวดเร็วได้ เนื่องจากมีเงื่อนไขหลายประการที่จะต้องคำนึงถึง โดยเฉพาะในด้านความพร้อมและความเข้าใจของสมาชิกชุมชนและแกนนำหรือองค์กรชุมชน ทั้งนี้ กระบวนการสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดโดยเน้นหลักการให้ประชาชนมีส่วนร่วมนั้นกระบวนการเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กันระหว่างทุกฝ่ายในชุมชนถือเป็นเงื่อนไขที่สำคัญมากที่สุด

ด. วิธีการและเทคนิคการเก็บข้อมูลภาคสนาม

เทคนิคและเครื่องมือช่วยในการวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลในแต่ละขั้นตอนและรูปแบบของการเก็บข้อมูลโดยชุมชนมีส่วนร่วม ทั้งนี้ได้สรุปไว้ในตารางและได้นำเสนอวิธีการใช้และวิเคราะห์ข้อมูลของบางเทคนิคและเครื่องมือใช้พอสังเขป ดังนี้

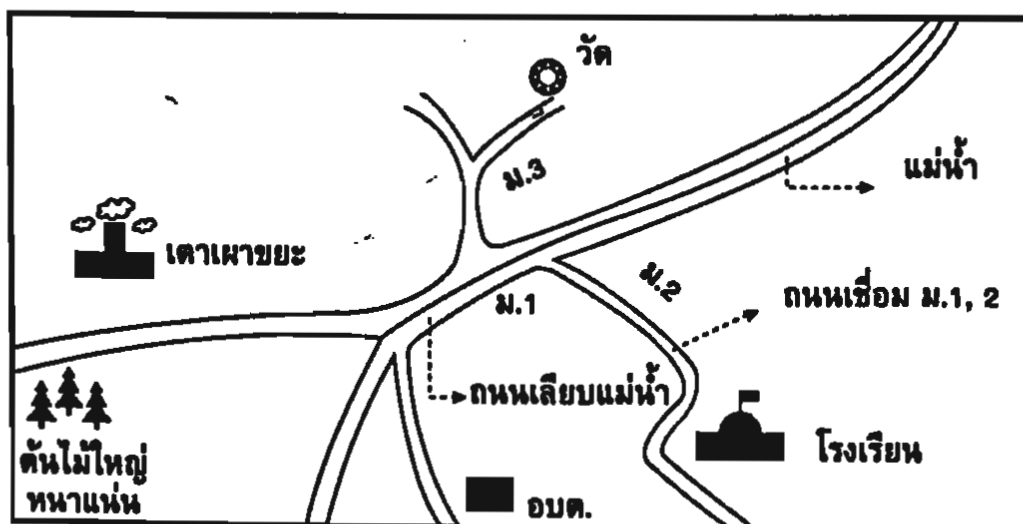
วิธีการ Method	เทคนิคการเก็บข้อมูล Technique	เครื่องมือ Tools
DOCUMENTARY RESEARCH	หาข้อมูลทั่วไปในระดับ จังหวัด อำเภอ และ ตำบล รายงานต่าง ๆ • สถิติ • กชข2ค. • จปฐ	รวบรวมข้อมูล เอกสาร
COMMUNITY STUDY	Observation • Non-participant • Participant ■ Observation ■ Interview ■ Record Key Informants Interview • In-depth Interview	Observation guide/list Interview guide
PARTICIPATORY RESEARCH	Participatory Learning Appraisal (PLA) • Participatory Mapping • Causal Diagrams • Matrix Ranking • Time Line • Trends Analysis • Social Network Analysis • Future Search Conference • AICS • SWOT • Mind-mapping Focus Group Discussion Individual In-depth Interview	 Discussion guide Interview guide
PARTICIPATORY ACTION RESEARCH (PAR)	ใช้เทคนิคเดียวกับ PLA ช่วยในการวิเคราะห์เพิ่มเติมการวางแผนกิจกรรมร่วมกับชุมชน แล้วจึงดำเนินการตามขั้นตอนที่วางแผนร่วมกันไว้	

Participatory Mapping

ทำโดยการใช้วิธีการเดินสำรวจชุมชนร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและสมาชิกในชุมชน เห็นอะไรก็สอบถามและตรวจสอบ เหมือนกับการเอาหัวเข้าไปสาบชุมชน อาจใช้นักวิจัยคนเดียวหรือหลายคนแต่ต้องทำงานร่วมกับสมาชิกในชุมชน โดยมีจุดประสงค์เพื่อสำรวจทรัพยากรของชุมชนว่ามีอะไรอยู่ที่ไหน เช่น บ้าน ร้านค้า โรงเรียน วัด บ่อน้ำ ห้องแถว ที่สกปรก ถนน ฯลฯ แล้วทำแผนที่ร่วมกับสมาชิกของชุมชน เพื่อระบุสถานที่และทรัพยากรของชุมชนโดยให้สมาชิกชุมชนเป็นผู้กำหนดเอง ผลที่ได้จากการทำแผนที่มักจะปรากฏผลตามสิ่งที่สมาชิกในชุมชนเห็นว่าสำคัญสำหรับตน การทำแผนที่นี้จะทำได้ตั้งแต่ช่วงต้นของการทำงาน

ประโยชน์ของการทำแผนที่คือ 1) ตอบคำถามว่า ชุมชนมีลักษณะทางกายภาพอย่างไร 2) เป็นการเตรียมความพร้อมของกลุ่มและตัวผู้วิจัยก่อนคุยกัน (นอกจากทำแผนที่แล้ว เราจะต้องมีข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่ เช่น ข้อมูลจาก จปฐ., กชช 2ค) อย่างไรก็ตาม การเลือกกลุ่มเพื่อทำแผนที่ ไม่มีเกณฑ์ตายตัว อาจเป็นกลุ่มที่มีคนประเภทเดียวกัน (homogeneous group) เช่น อาชีพ เพศ อายุ หรืออาจเป็นกลุ่มคนที่มีความหลากหลาย (heterogeneous group) อย่างไรก็ตาม การเลือกกลุ่มอาจคำนึงถึงเพศด้วย เพราะผู้ชายและผู้หญิงมีมุมมองไม่เหมือนกัน

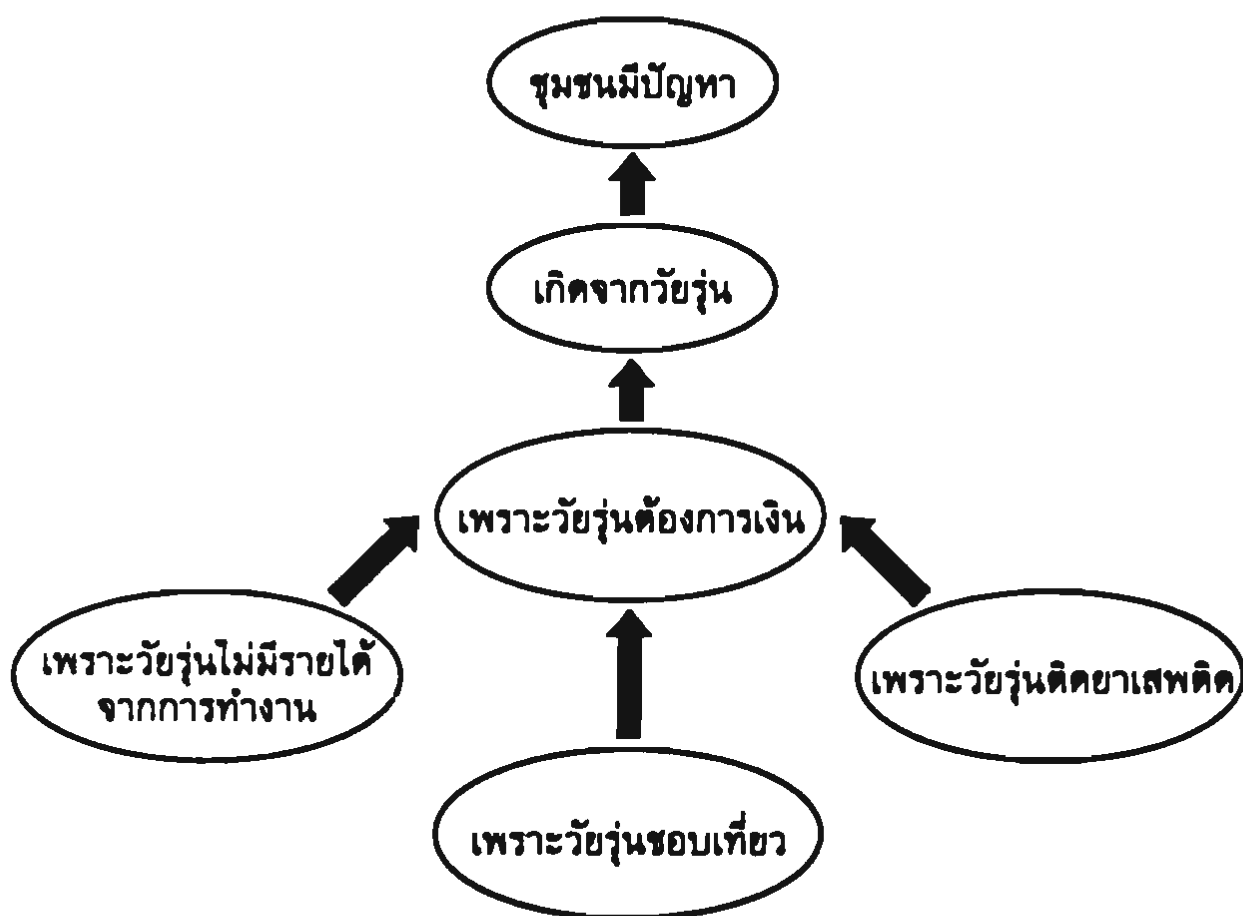
ตัวอย่าง

Causal Diagrams

Causal Diagrams การทำแผนภูมิซึ่งเป็นการร่วมกันวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา จะทำหลังจากได้พูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลร่วมกันแล้วว่ามีปัญหาอะไร แล้วช่วยกันวิเคราะห์หาสาเหตุ เป็นการทำจากบนลงล่าง ส่วนใหญ่จะทำเพื่อหาสาเหตุของปัญหา ช่วยให้เข้าใจที่มาของปัญหาได้ดีขึ้น

ตัวอย่าง ชุมชนมีปัญหาเรื่องการลักเล็กขโมยน้อย พบว่าสาเหตุมาจากวัยรุ่น แล้วจึงถามว่าเพราะเหตุใดจึงมีสาเหตุจากวัยรุ่น เมื่อได้คำตอบก็ถามต่อไปว่า เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ ในที่สุดก็จะได้สาเหตุหรือต้นตอของปัญหา

Matrix Ranking

Matrix Ranking เป็นอีกเทคนิคหนึ่งที่จะช่วยในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการของชุมชน เช่น การจัดลำดับความสำคัญของแต่ละปัญหา โดยให้สมาชิกชุมชนจัดลำดับปัญหาต่างๆ ออกมา แล้วทำตารางให้ชาวบ้านทำเครื่องหมายลงในช่องที่คิดว่าเป็นปัญหาของตน โดยกำหนดค่า (Value) ของแต่ละหน่วยของเครื่องหมายที่ใช้ เพื่อใช้เป็นตัวแทนในการแสดงระดับของความสำคัญของแต่ละปัญหา

ตัวอย่าง

คนที่	ปัญหา การเกษตร	ปัญหา สินเชื่อ	ปัญหา น้ำกินน้ำใช้	ปัญหา โอกาส การศึกษา	ปัญหา สุขภาพ	ปัญหาถนน หนทาง
1	★ ★ ★	★	★	★ ★	★ ★	★
2	★ ★	★ ★	★	★	★ ★ ★	★
3	★ ★ ★	★	★	★	★ ★	★

★ : ปริมาณ

ประโยชน์ของ Matrix Ranking

1. ทำให้เห็นลำดับความสำคัญที่ชุมชนให้กับสิ่งต่างๆ
2. ช่วยให้เข้าใจตรรกหรือเหตุผลที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจของคนในชุมชน
3. เมื่อร่วมกันกำหนดลำดับความสำคัญแล้วในอนาคตเมื่อถึงขั้นตอนการจัดทำตัวชี้วัด ข้อมูลเหล่านี้สามารถนำมาใช้ได้โดยตรง

Time Lines

Time Line เป็นเทคนิคการศึกษาประวัติชุมชนโดยให้ความสำคัญกับช่วงเวลา ทั้งนี้อาจเลือกผู้สูงอายุในชุมชน 5-7 คนมาคุยกัน และบันทึกเหตุการณ์ โดยเริ่มจากการจัดตั้งชุมชนจนถึงเหตุการณ์สำคัญที่เป็นที่รู้จักกันอย่างทั่วถึงก่อนแล้วจึงเติมรายละเอียดของเหตุการณ์ย่อยเพิ่มเติม ในการทำงานจะต้องมีการเตรียมกระดาษและปากกาหลายสี สำหรับการบันทึกให้เพียงพอ ตัวอย่าง

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ
2501	การจัดตั้งชุมชน
2502	
2503	
2504	
2505	สร้างวัดชุมชน
2506	
2507	
2508	
2509	เกิดปัญหาน้ำท่วมใหญ่
2510	
2511	
2512	
2513	สร้างถนนลาดยางและไฟฟ้าชุมชน
2514	
2515	
2516	
2517	
2518	
2519	

Trend Analysis

Trend Analysis เป็นเทคนิคการศึกษาทิศทางการเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ ของชุมชน ตัวอย่างเช่นกรณีความเปลี่ยนแปลงและปัญหาทางการศึกษาของชุมชน

ช่วงเวลา	เมื่อก่อน	เดี๋ยวนี้
สภาพโรงเรียน		
ขนาดโรงเรียน		
จำนวนครู		
คุณภาพครู		
สิ่งที่นักเรียนต้องเรียน		
จบแล้วเด็กทำอะไรได้บ้าง		
ฯลฯ		

ซึ่งจะนำไปสู่คำถาม พอใจหรือไม่

ถ้าไม่พอใจอยากให้เด็กเรียนรู้อะไร

อยากให้รู้อะไรเกี่ยวกับชุมชน

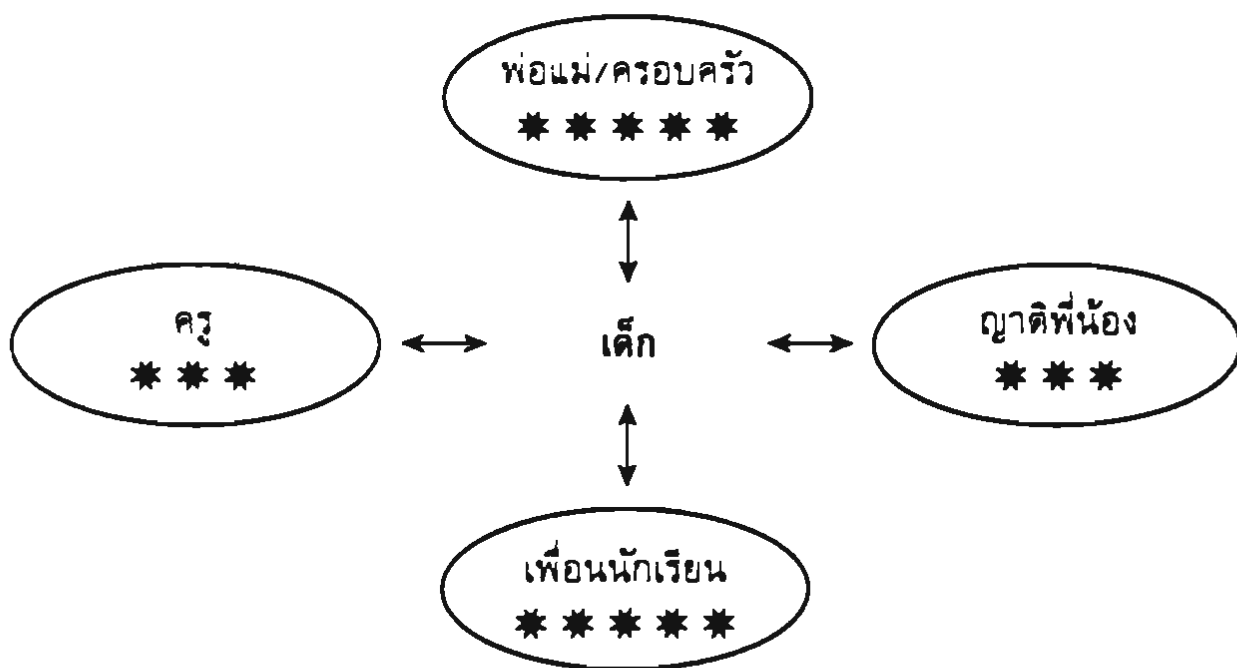
จากนั้น Rank มา 5 ข้อ แล้วทำ Social Trend

ดังนั้น Trend Analysis จึงเป็นการศึกษาจากสภาพในพื้นที่ เพื่อให้เข้าใจเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลง สภาพปัญหา ความต้องการและแนวโน้มในอนาคต

Social Network Analysis

Social Network Analysis เป็นการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม เริ่มจากการกำหนดบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นจุดเริ่มต้น เพื่อดูความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลนั้นกับคนอื่น ๆ รอบตัว ในการวิเคราะห์ต้องพิจารณาลักษณะความสัมพันธ์และน้ำหนักของความสัมพันธ์ด้วย

ตัวอย่าง อยากให้เด็กเรียนรู้ทรัพยากรในชุมชน ต้องดูว่าเด็กเกี่ยวข้องกับใคร แล้วเราจะแทรกกิจกรรมหรือความรู้ผ่านจุดไหน เป็นต้น

* : น้ำหนักของความสัมพันธ์

Appreciation Influence Control (A-I-C)²

A-I-C (Appreciation-Influence-Control) เป็นเทคนิคการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ที่ได้จากการระดมสมองทำให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหา/ขีดจำกัด ความต้องการ/และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องต่างๆ งานที่ได้จากการประชุมมาจากความคิดของคนทุกคน

• ความหมาย

A-Appreciation คือ การยอมรับชื่นชมความคิดเห็นความรู้สึกของสมาชิกในกลุ่มด้วยความเข้าใจในประสบการณ์ สภาพและขีดจำกัดของสมาชิกแต่ละคน จึงไม่รู้สึกต่อต้านหรือวิจารณ์เชิงลบในความคิดเห็นของสมาชิก ก่อให้เกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน มีความรู้สึกที่ดีมีเมตตาต่อกัน เกิดพลังร่วมกันและความรู้สึกเป็นเครือข่ายเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

I-Influence คือ การใช้ประสบการณ์/ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของแต่ละคนที่มีอยู่ มาช่วยกันกำหนดวิธีการสำคัญ/ยุทธศาสตร์เพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์ร่วมหรืออุดมการณ์ร่วมของกลุ่ม มีการถกแถลงด้วยเหตุผลทั้งในประเด็นที่เห็นด้วยและเห็นแย้งจนได้วิธีการที่กลุ่มเห็นร่วมกัน

C-Control คือ การนำยุทธศาสตร์ / วิธีสำคัญ มากำหนดแผนปฏิบัติการโดยละเอียด สมาชิกจะเลือกว่าตนเองสามารถรับผิดชอบในเรื่องใดด้วยความสมัครใจทำให้เกิดพันธะสัญญาผูกพัน (Commitment) แก่ตนเองเพื่อควบคุมตนเอง (Control) ให้ปฏิบัติจนบรรลุผลตามเป้าหมายร่วมของกลุ่ม

²ที่มา : ทวีศักดิ์ นพเกษร. "กระบวนการมีส่วนร่วม: กระบวนการ A-I-C" ในวิฤตดิสังคมไทย 2540 กับบทบาทวิชาการ กระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อจัดเวทีประชาชน. 2541 (อัสสาเนา)

กระบวนการ A-I-C จะใช้การวาดภาพเพื่อสะท้อนประสบการณ์ในอดีต/สภาพปัจจุบันกับจินตนาการถึงความมุ่งหวังในอนาคตของสมาชิกทุกคน โดยให้แต่ละคนวาดภาพของตน ก่อนนำภาพของทุกคนมาวางรวมกันบนกระดาษแผ่นใหญ่ แล้วจึงต่อเติมรวมภาพของแต่ละคนให้กลมกลืนเป็นภาพใหญ่ของกลุ่มเพียงภาพเดียว การวาดภาพเป็นการกระตุ้นให้สมาชิกสะท้อนสิ่งที่อยู่ภายในจิตใจออกมาอย่างแท้จริง บางเรื่องราวไม่สะดวกใจที่จะพูดโดยเปิดเผยก็สามารถสะท้อนออกมาเป็นภาพหรือสัญลักษณ์รูปทรง/สี แทนการพูด/เขียนหนังสือ เปิดโอกาสให้ผู้อื่นสามารถซักถามข้อมูลความหมายจากภาพได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง ใช้เป็นสื่อกระตุ้นให้สมาชิกที่ไม่ค่อยกล้าพูด ได้ร่วมอธิบายความคิด/ประสบการณ์ของตน การวาดภาพช่วยสร้างบรรยากาศความเป็นกันเอง

การรวมภาพความคิดของแต่ละคนเป็นภาพรวมของกลุ่ม ทำได้ง่ายและเป็นรูปธรรมกว่าการพยายามรวมแนวคิดของแต่ละคนโดยการอภิปรายหรือการเขียน และเป็นสื่อถึงความรู้สึกเป็นเจ้าของภาพร่วมกัน และการมีส่วนร่วมในการสร้างกรอบความคิดตามภาพของกลุ่ม

โดยทั่วไปผู้ใหญ่มักกังวลว่าไม่มีความสามารถในการวาดภาพ จึงควรชี้แจงว่าการวาดภาพไม่เน้นความสวยงาม หากเน้นถึงความหมายที่ปรากฏเป็นภาพ ผู้วาดอาจใช้สีเป็นสัญลักษณ์แทนภาพเหมือนก็ได้

ตัวอย่างภาพที่ได้จากกระบวนการ A-I-C

SWOT Analysis เป็นวิธีการหรือเครื่องมือการจัดทำแผนกลยุทธ์ที่รู้จักและใช้กันอย่างแพร่หลายในกิจการและลักษณะงานต่าง ๆ อาทิ การพัฒนาชุมชนชนบท การพัฒนาองค์กรธุรกิจ ฯลฯ ซึ่งจะช่วยให้องค์กรทราบถึงสถานภาพขององค์กร อันจะทำให้สามารถกำหนดเป้าหมายได้อย่างถูกต้องและประสบความสำเร็จ โดยวิเคราะห์จากสภาพแวดล้อมภายในและสภาพแวดล้อมภายนอก 4 ประเด็น คือ

• สภาพแวดล้อมภายในองค์กร/ชุมชน

S-Strength หมายถึง จุดแข็ง องค์กรจะต้องมีการประเมินจุดแข็งของตนเอง เพื่อพิจารณาเงื่อนไขแห่งความสำเร็จขององค์กรตนในมิติต่าง ๆ เช่น สถานภาพทางการเงิน บุคลากร ผลผลิต โดยประเมินค่าเป็นระดับจากสูงสุดไปหาต่ำสุด อย่างไรก็ตาม จุดแข็งในบางมิติอาจไม่มีความสำคัญต่อความสำเร็จขององค์กรก็ได้

W-Weakness หมายถึง จุดอ่อน องค์กรจะต้องมีการประเมินจุดอ่อนของตน เพื่อพิจารณาเงื่อนไขแห่งความล้มเหลวขององค์กรในมิติต่าง ๆ เช่น เกี่ยวกับการประเมินจุดแข็ง โดยมีการประเมินค่าจากสูงสุดไปหาต่ำสุด อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนในบางมิติอาจไม่มีความสำคัญต่อความสำเร็จขององค์กรก็ได้

• ตัวอย่างสภาพแวดล้อมภายในองค์กร/ชุมชน

1. สถานภาพทางการเงิน
2. สถานภาพการผลิต
3. สถานภาพด้านสมาชิกชุมชน
4. การบริหารจัดการทั้งด้านการผลิต การตลาด การจัดการทรัพยากร ฯลฯ
ทั้งในระดับครอบครัว องค์กร และชุมชน

³ที่มา : ปรับจาก Philip Kotler, "Marketing Management"

- **สภาพแวดล้อมภายนอกองค์กร/ชุมชน**

O-Opportunity หมายถึง โอกาสหรือสิ่งที่องค์กรได้เปรียบคู่แข่ง ทั้งนี้ องค์กรควรพิจารณาโอกาสในมิติของความดึงดูดใจและความน่าประสบความสำเร็จขององค์กร

T-Threat หมายถึง อุปสรรคที่ขัดขวางการพัฒนาขององค์กร ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อเป้าประสงค์ขององค์กร ทั้งนี้ควรพิจารณาอุปสรรคในมิติของความรุนแรงและอุปสรรคที่อาจจะเกิดขึ้น

- **ตัวอย่างสภาพแวดล้อมภายในองค์กร/ชุมชน**

1. สิ่งแวดล้อมจุลภาค
 - ปัจจัยการผลิต
 - เครือข่ายชุมชน
2. สิ่งแวดล้อมมหภาค
 - ประชากรศาสตร์
 - เศรษฐกิจ
 - เทคโนโลยี
 - สังคมและวัฒนธรรม
 - การเมืองและกฎหมาย
 - ทรัพยากรทางธรรมชาติ

Mind Mapping⁴

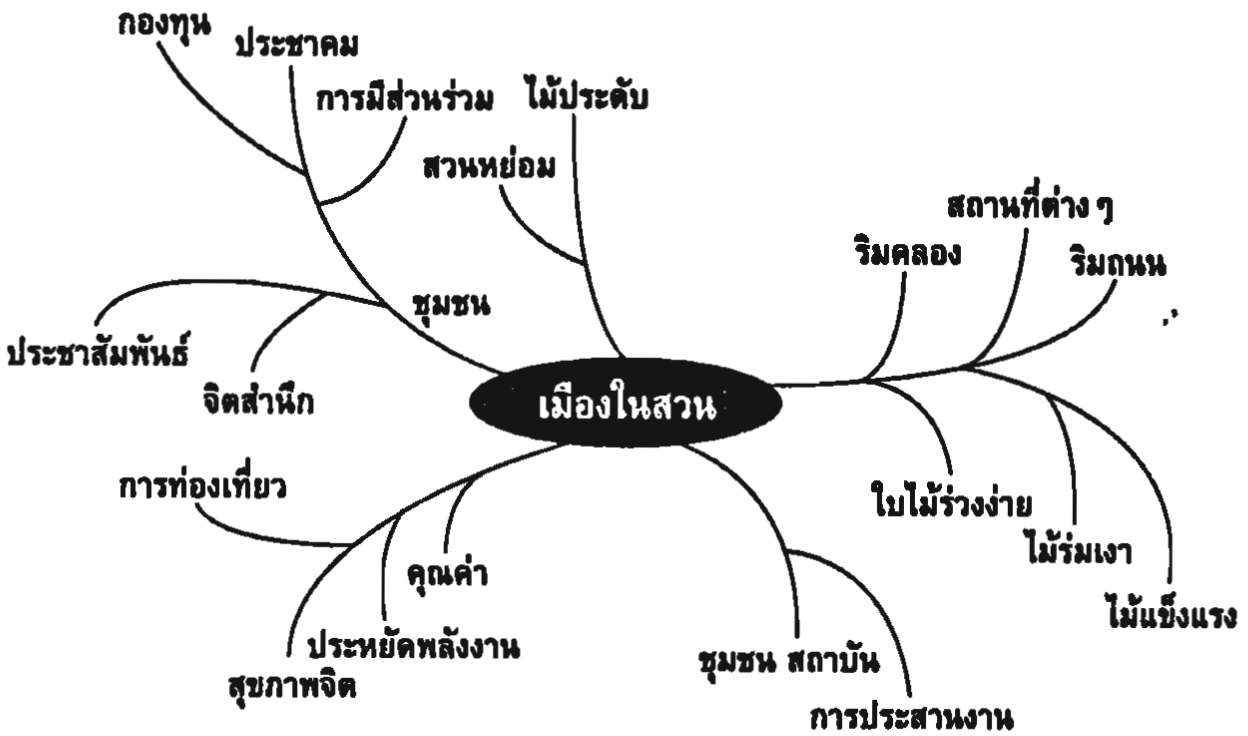
แผนที่ความคิด เป็นวิธีการช่วยบันทึกความคิดเพื่อให้เห็นภาพความคิดที่หลากหลายในมุมมองที่กว้างและชัดเจนกว่าการบันทึกที่เราคุ้นเคย โดยยังไม่จัดระบบระเบียบความคิดใดๆทั้งสิ้น

การทำแผนที่ความคิด เริ่มต้นด้วยการเขียนคำสั้นๆ หรือประเด็นที่เราต้องการ (Key Words) ไว้กลางกระดาษแผ่นใหญ่ที่ไม่มีเส้นบรรทัด จากนั้นเมื่อมีความคิดอื่นเกิดขึ้น จึงลากเส้นโยงความสัมพันธ์กับประเด็นด้วยปากกาหลากสีออกไป โดยแยกประเด็นที่เกี่ยวข้องกันไว้ในทิศทางเดียวกัน

การทำแผนที่ความคิดเป็นวิธีหนึ่งในการจัดบันทึกความคิดของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม โดยให้สมาชิกทุกคนเสนอความคิดที่ตั้งไว้ ทุกความคิดที่เสนอขึ้น วิทยากรจะบันทึกด้วยคำสั้นๆ เขียนตัวโตให้ทุกคนมองเห็นพร้อมทั้งโยงเส้นเข้ากับกิ่งต่างๆ ของผู้เสนอวิธีนี้ทำให้ได้ความคิดหลากหลาย การมองเห็นความคิดของผู้อื่นที่ถูกบันทึกไว้ ทำให้คนอื่นๆ บังเกิดความคิดใหม่สืบเนื่องต่อมาได้

⁴ที่มา : ทวีศักดิ์ นพเกษร. "เทคนิคพื้นฐานเพื่อการมีส่วนร่วม" ในวิกฤตสังคมไทย 2540 กับบทบาทวิทยากร กระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อจัดเวทีประชาคม, 2541 (อัสสาเนา)

ตัวอย่างแผนที่ความคิด (Mind Mapping)

การสรุปข้อคิดเห็นจากแผนที่ความคิด จะช่วยให้มองเห็นความสัมพันธ์
ระหว่างประเด็นความคิด และสามารถจัดลำดับว่าเรื่องใดมีความสำคัญอันดับหลัก
และอันดับรอง